

*Mustafayev Asif Mirlazım oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: asif5252@rambler.ru;
Qurbanov Tariyel Müsəllim oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu,
E-mail: tariyel188@rambler.ru
© Mustafayev A.M., Qurbanov T.M., 2021*

UOT – 336.5

MİLLİ İQTİSADİYYATDA DÖVLƏT XƏRCLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - ölkədə dövlət xərclərinin, xüsusi ilə büdcə xərclərindən istifadənin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın metodologiyası - milli iqtisadiyyatda dövlət xərclərindən istifadədə qiymətləndirilməni edərəkən müqayisəli təhlil, statistik yanaşma və təcrübi yanaşmalar üstünlük təşkil etmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - məqalədə qeyd olunan müddəalar və əldə edilmiş praktik nəticələr, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Tədqiqatın nəticələri-araşdırılan dövrə baxdıqda görmək olur ki, beynəlxalq reyting qiymətləndirmələri də daxil olmaqla statistik rəqəmlər onu ifadə edir ki, perspektiv dövr üçün dövlət iqtisadiyyatı xarakterli xərclərinin azaldılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmamışdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - məqalədə bir sıra yanaşmalar əsasında müxtəlif müəlliflərin fikirlərinə istinad edilmişdir. Azərbaycanın araşdırılan dövr üçün büdcə xərclərinin artımı ilə ÜDM-in artımı arasında az da olsa əlaqə vardır.

Açar sözlər: dövlət xərcləri, ÜDM, iqtisadi azadlıq, dinamika, qiymətləndirmə, faiz, artım və s.

G İ R İ Ş

Son illərdə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişafı üzrə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin fonunda ölkənin mövqeyi bir sıra beynəlxalq reytinglərdə müsbət qiymətləndirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi sərəncam və fərmanları xüsusi ilə vurğulamaq lazımdır. Belə ki, buna misal 13 iyul 2016-cı il tarixdə imzalanan “Azərbaycan Respublikasında biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması və beynəlxalq reytinglərdə ölkəmizin mövqeyinin daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Sərəncamı və 6 dekabr 2016-cı il tarixdə imzalanan “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə Strateji Yol Xəritələri” Fərmanını göstərmək olar. Ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığının azaldılması kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi milli iqtisadiyyatın daha da rəqabətqabiliyyətli olması üçün hədəflər müəyyən edilmiş və buna uyğun addımlar atılmaqdadır. Xüsusən də, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən tədbirlərin müsbət qiymətləndirmək lazımdır.

Qeyd olunan proseslər şübhəsiz ki, ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif inkişaf göstəriciləri üzrə beynəlxalq reytinglərdə yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır.

Görüləcək tədbirlər içərisində iqtisadi proseslərdə dövlətin rolunun daha da səmərəli olması xüsusən də, fiskal siyasətin səmərəli olması zəruridir. Nəzərə almaq lazımdır ki, burada əsas güc dövlət xərclərinin üzərinə düşür. Xərclərin optimallaşdırılması, istifadəsindəki səmərəliliyin artırılması özlüyündə ölkə iqtisadiyyatının göstəricilər üzrə müxtəlif reytinglərlə, o cümlədən iqtisadi azadlıq üzrə reytingdə mövqeyini yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxaracaqdır.

Metodoloji baza və mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi

Dövlət xərcləri (Government Spending) makroiqtisadi proseslərdə ciddi təsir gücünə malik olan iqtisadi alətlərdən hesab olunur. Dövlət xərcləri iqtisadi məzmunu ilə yanaşı sosial, siyasi, ictimai-mədəni və s. proseslərin reallaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə rolu vardır. Adətən qəbul olunan hal ondan ibarətdir ki, dövlət xərcləri mümkün qədər səmərəli və verimli sahələrə yönəldilməlidir. Lakin, ölkənin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və təbii mühitdə baş verən hadisələr dövlət xərclərinin kəskin artması ilə nəticələnir ki, bu da öz növbəsində ciddi iqtisadi fəsadlara gətirib çıxardır. Ona görə də dövlət xərclərinin istifadəsi və onun ölçüsünün mümkün qədər dəqiq müəyyən edilməsi olduqca vacibdir. Bu aspektdə dünya ölkələri üzrə beynəlxalq reyting təşkilatları müəyyən hesablamalar aparır və indeksləri müəyyən edirlər.

Ümumi yanaşmada qeyd edilir ki, dövlət xərcləri üzrə qiymətləndirilmə nisbi xarakterə malikdir. Belə ki, iqtisadi azadlığın əldə edilməsi üzrə dövlət xərclərinin ən minimum olması müsbət hal kimi görünsə də, onun digər mənfi fəsadları daha çox olur və ya əksinə, dövlət xərclərinin ÜDM-də payı 30 faizdən yüksək olması isə iqtisadi azadlıq üzrə mövqeyi kəskin pisləşdirir. Buna görə də məqsəduyğundur ki, dövlət xərclərinin məqbul “interval həddi” müəyyən edilsin.

Dövlət xərclərinin hesablanması aşağıdakı formuldən istifadə edilir:

$$DX_i = 100 - \alpha (x_{\text{xərcləri}})^2$$

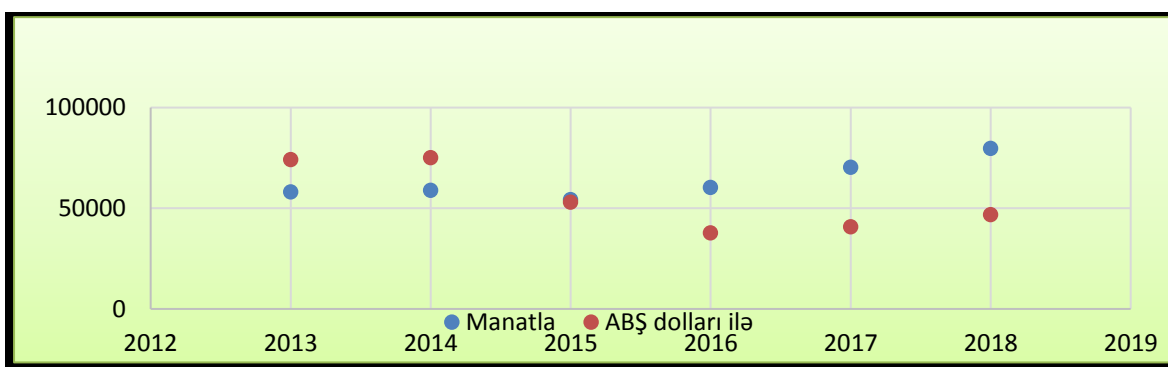
Burada:

- DX_i – i ölkəsində dövlət xərclərinin qiyməti;
- $x_{\text{xərcləri}}$ – son 3 il üzrə orta dövlət xərclərinin ÜDM-də faizlə payı;
- α – 0.03-ə bərabər əmsaldır (4).

ÜDM: 2015-ci ildən başlayaraq ÜDM-in həcmi artmağa başlamış və müsbət dinamika ilə nəticələnmişdir. Hesab edilir ki, məlum devalvasiyalardan sonra ÜDM-in bu dinamika ilə artması ciddi irəliləyiş kimi qiymətləndirilməlidir. Təqdim olunmuş qrafikdən aydın görünür ki, manatla ifadədə ÜDM-in həcm göstəricisi daha çox nəzərə çarpır (bax qrafik 1).

Qrafik 1.

ÜDM: Manat və ABŞ dolları ilə

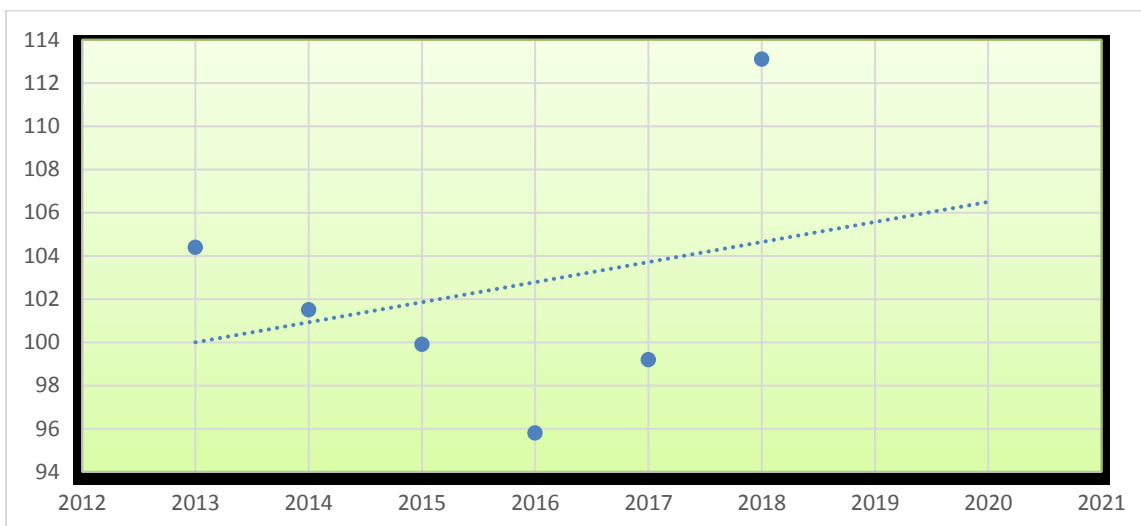

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Dinamikanı faizlə ifadə etdikdə isə aydın olur ki, 2015-ci il də daxil olmaqla növbəti 3 il üçün artım dinamikası faizlə müsbət qiymətləndirilməmişdir (bax qrafik 2).

Qrafik 2.

ÜDM-in artım dinamikası, əvvəlki ilə nisbətdə faizlə faizlə

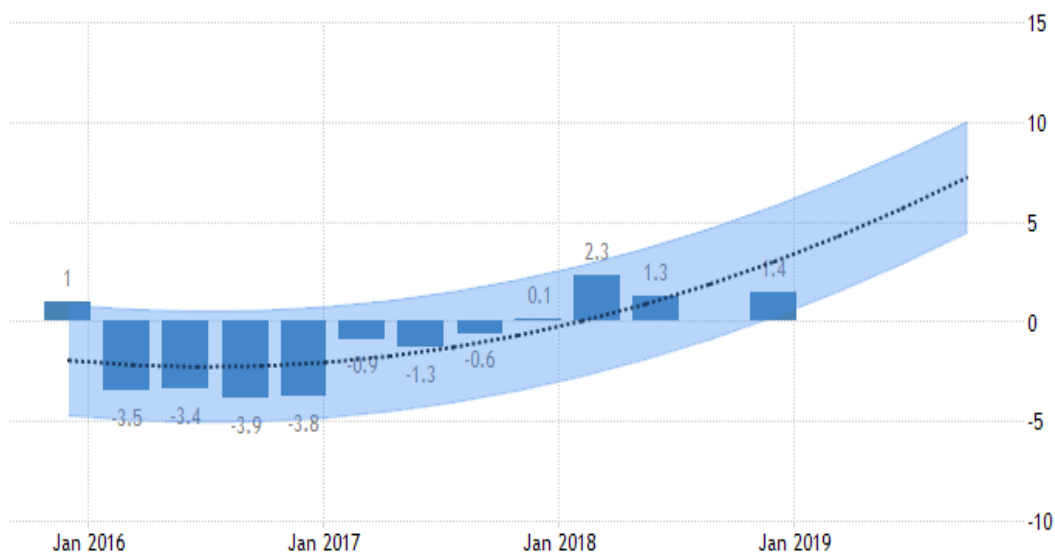

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

2017-ci ildən başlayaraq 2020-ci ili bu aspektdə müsbət qiymətləndirmək olar. Hərçənd ki, son iki ildə 2,5 faizlik artım əldə olunması 2022-ci il üçün bu dinamikanın davam edəcəyini göstərir. Buna biz Dünya Bankının bu göstərici üzrə proqnozunu əsas götürə bilərik (bax qrafik 3).

Qrafik 3.

Proqnoz trendi

SOURCE: TRADINGECONOMICS.COM | THE STATE STATISTICAL COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Mənbə: <https://ru.tradingeconomics.com/azerbaijan/gdp-growth-annual>

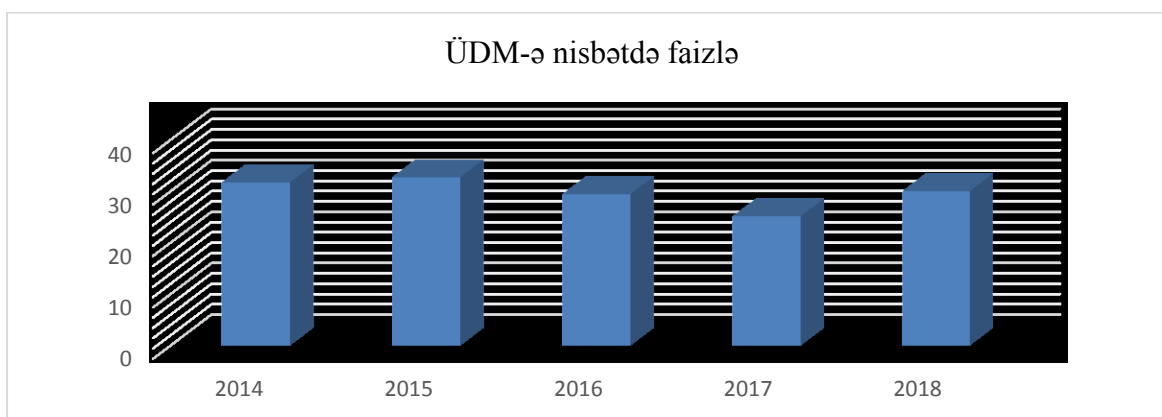
Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq reyting mərkəzləri Azərbaycanda ÜDM-in növbəti 2 il üçün proqnozlarında ümumi mövqedən çıxış edirlər. Belə ki, 2019-cu il üçün 2,5 faizlik, 2020-ci il üçün isə 2,8 faizlik artım qeyd edilmişdir (5).

Büdcə xərcləri: 2015-ci ildən başlayaraq bir sıra iqtisadi göstəricilərdə olduğu kimi, büdcə xərclərinin çəkisində azalma müşahidə edilmişdir. Neft gəlirlərinin azalması, bu aspektdə büdcəyə transfertin azalması ilə nəticələnməsi özlüyündə xərclərin strukturunda ciddi azalmaya gətirib çıxartmışdır. Belə ki, 2014-cü ildə büdcə xərcləri 18,7 mlrd.manat olduğu halda, 2017-ci ildə ən minimum səviyyə olan 17,5 mlrd.manat təşkil etmişdir. Müvafiq olaraq 2015-ci və 2016-cı ildə 17,7 mlrd.manat həcmində olmuşdur. 2018-ci ildə isə son 5 ilin ən yuxarı həddi qeydə alınmışdır ki, bu rəqəm 23,1 mlrd.manat təşkil etmişdir. Şübhəsiz ki, manatın kursunun stabilliyi, makroiqtisadi göstəricilərin müsbət dinamikası və xüsusən də qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı tədbirləri bu aspektdə xüsusi ilə vurğulamaq lazımdır. Bundan başqa struktur islahatlarının genişlənməsi ilə büdcə xərclərinin artması əsas diqqəti çəkən məqamlardan biridir.

Büdcə xərclərinin ÜDM-ə nisbətdə xüsusi çəkisinə baxdıqda aydın olur ki, ÜDM-in 2014-2018-ci illər üçün səviyyəsinin qeyri-xətti hərəkəti fonunda onun dəyişilməsi də qeyri-xətti qrafik təşkil etmişdir (bax qrafik 4).

Qrafik 4.

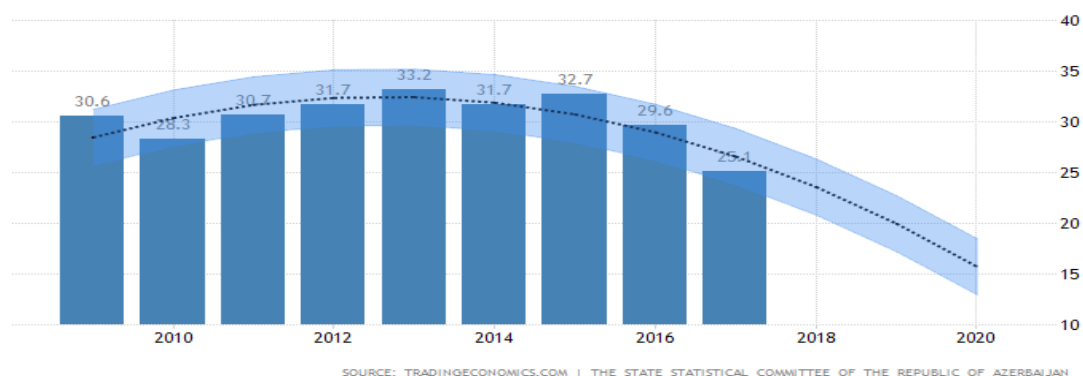
Büdcə xərclərinin dinamikası (2014-2018-ci illər üzrə)

Mənbə: (<https://www.stat.gov.az/source/finance/>)

Müvafiq olaraq 2014-cü ildə 31,7 faiz, 2015-ci ildə 32,7 faiz, 2016-cı ildə 29,4 faiz, 2017-ci ildə 25,1 faiz və 2018-ci ildə 30,0 faiz təşkil etmişdir. Lakin növbəti illər üçün büdcə xərclərinin ÜDM-dəki xüsusi çəkisinin azalması proqnozlaşdırılır. Bu amilin əsas səbəbi kimi ölkədə həyata keçirilən struktur islahatlarıdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 yanvar 2019-cu ildə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Fərmanına əsasən, büdcədən maliyyələşən bir sıra təşkilatların özünümaliyyələşdirmə və ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərməsi müəyyən edilmişdir ki, bu da öz növbəsində büdcə xərclərinə kifayət qədər qənaət olunması deməkdir.

Qrafik 5.

Mənbə: <https://ru.tradingeconomics.com/azerbaijan/government-spending-to-gdp>

Təqdim olunmuş qrafikdən görsənir ki, büdcə xərclərinin ÜDM-ə nisbətə ciddi artmayacağı beynəlxalq reyting təşkilatları tərəfindən proqnozlaşdırılmışdır. Belə ki, 25,1 faizlik (2017-ci il üçün) səviyyədən 26,1 faizlik bir səviyyəyə (2020-ci ildə) proqnozlaşdırılmışdır. ÜDM-in proqnozlaşdırılması ilə müqayisə edildikdə aydın olur ki, 2017-ci ilə nisbətə 1,4 faizlik artıma görə əvvəlki ilə nisbətə 2020-ci ildə 2,8 faiz artımı olmuşdur. ÜDM və büdcə xərclərinin 18 il üzrə statistik rəqəmlərindən istifadə edərək hər iki göstərici arasında asılılığın səviyyəsini müəyyən edəcəyik.

Cədvəl 1.

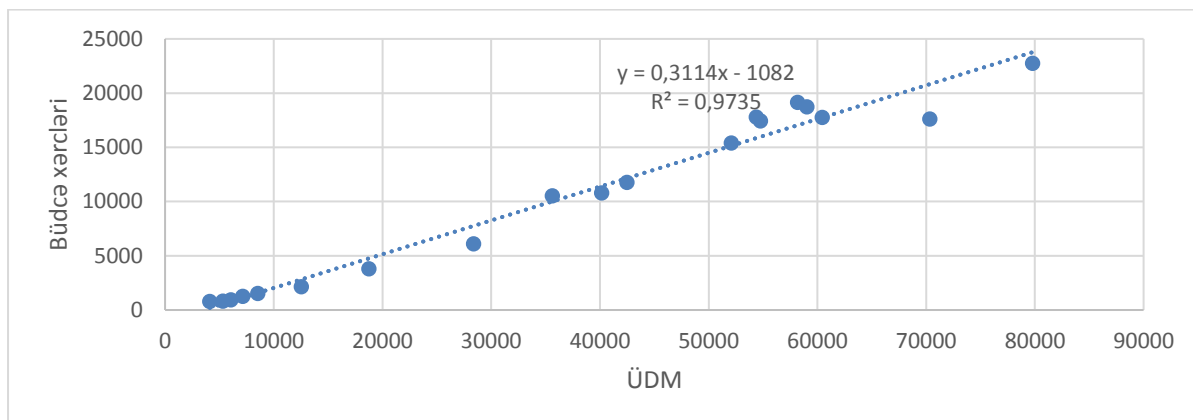
ÜDM və büdcə xərcləri (milyon manatla)

İllər	ÜDM (milyon manatla)-y	Büdcə xərcləri (milyon manatla)-x
2000	4118,1	764,0
2001	5315,6	807,5
2002	6062,5	931,8
2003	7146,5	1234,5
2004	8530,2	1502,1
2005	12522,5	2140,7
2006	18746,2	3790,1
2007	28360,5	6086,2
2008	40137,2	10774,2
2009	35601,5	10503,9
2010	42465,0	11765,9
2011	52082,0	15397,5
2012	54743,7	17416,5
2013	58182,0	19143,5
2014	59014,1	18709,0
2015	54380,0	17784,5
2016	60425,2	17751,3
2017	70337,8	17594,5
2018	79797,3	22723,2

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

Qrafik 6.

Cədvəl məlumatlarından istifadə edərək aşağıdakı qrafiki qurmaq olar

Qeyd: Qrafik müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Qrafikdən göründüyü kimi, büdcə xərcləri və ÜDM arasında aşağıda $y=0,3114x-1082$ (1) reqressiya tənliyi ilə ifadə olunan yüksək əlaqə vardır. $R^2 = 0,9735$

(1) modelinə daxil olan sərbəst dəyişənlərlə asılı dəyişən arasındakı yüksək korrelyasiya asılılığını olduğundan cədvəl (1) məlumatlarına əsasən MS Excel tətbiqi proqram paketində korrelyasiya matrisini qursaq, aşağıdakı cədvəli alırıq:

Cədvəl 2.

	Y	X
Y	1	
X	0,986657	1

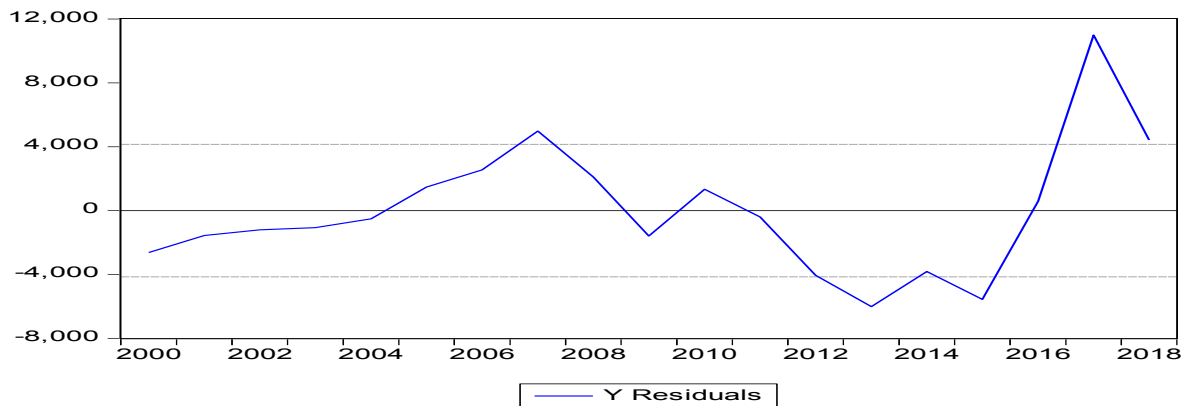
Cədvəldən göründüyü kimi, Y və X dəyişənləri arasında isə olduqca yüksək birbaşa əlaqə vardır ($R = 0,986$).

Təyin edilmiş bu əlaqə tənliyinə əsasən, belə nəticəyə gəlmək olar ki, büdcə xərclərinin həcmi ifadə edən (X) amilinin bir vahid artması ÜDM-in 0.31 vahid artmasına səbəb olur.

Çoxluq korrelyasiya əmsalının $R=0,98$ olması ümumi gəliri ifadə edən Y asılı dəyişəni ilə modelə daxil olan sərbəst dəyişən (X) arasında əlaqənin olduqca yüksək olmasını göstərir. Determinasiya əmsalının $R^2=0,9735$ olması o deməkdir ki, müvafiq reqressiya tənliyi 97,3% dispersiya nəticə göstəriciləri ilə, 2,7%-i isə digər amillərin təsiri ilə izah edilir. Determinasiya əmsalının yüksək olması reqressiya tənliyinin ilkin verilənləri daha yaxşı ifadə etməsi və nəticə amilinin daha çox hissəsinin (97,3%) modelə daxil olan amillər hesabına izah edilməsi ilə əlaqədar olduğunu göstərir.

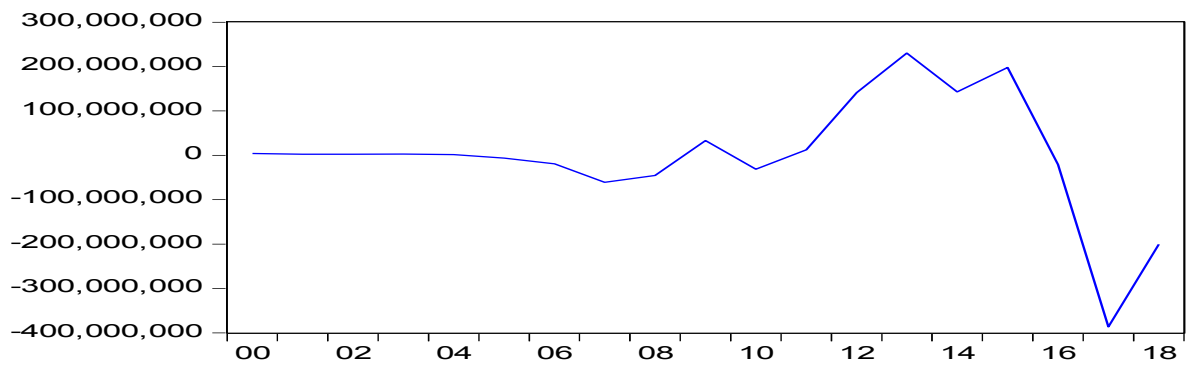
Qrafik 7.

ÜDM və büdcə xərclərinin dəyişmə qrafiki.

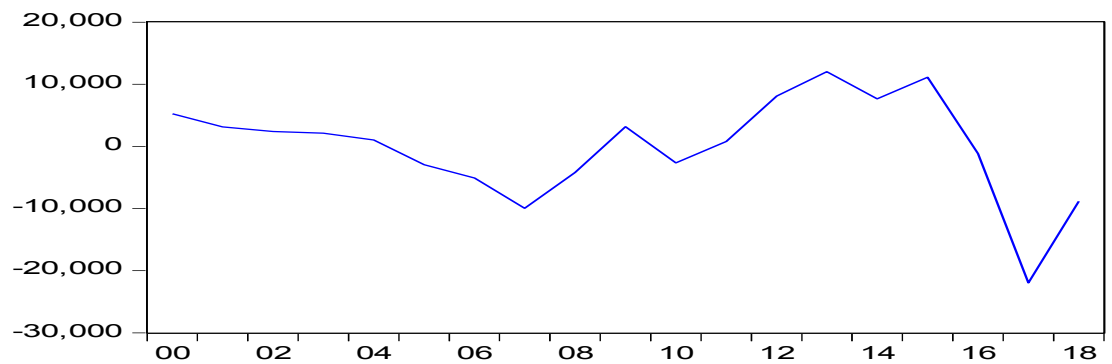

Gradients of the Objective Function

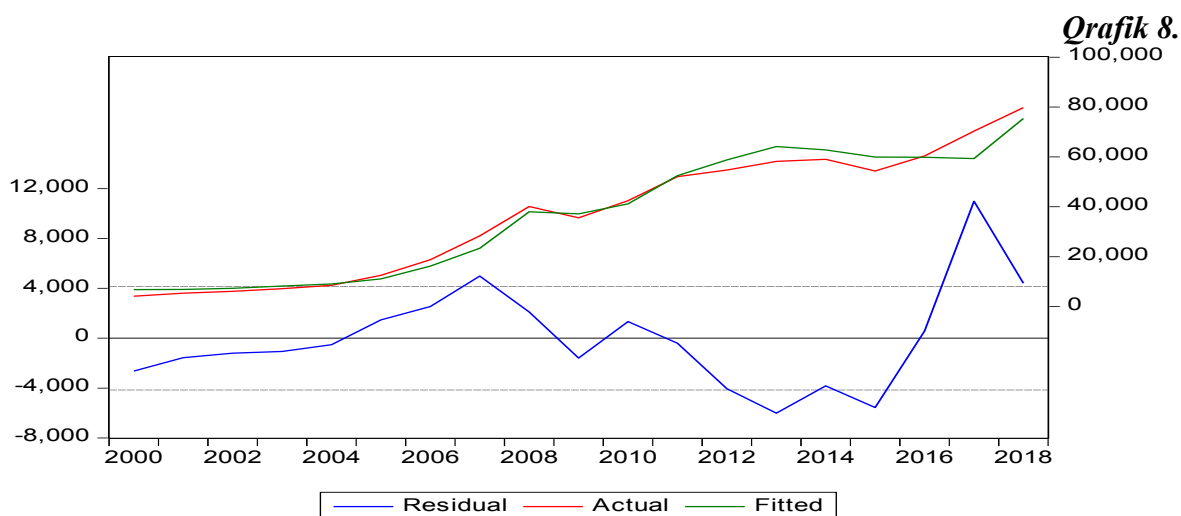
X

C

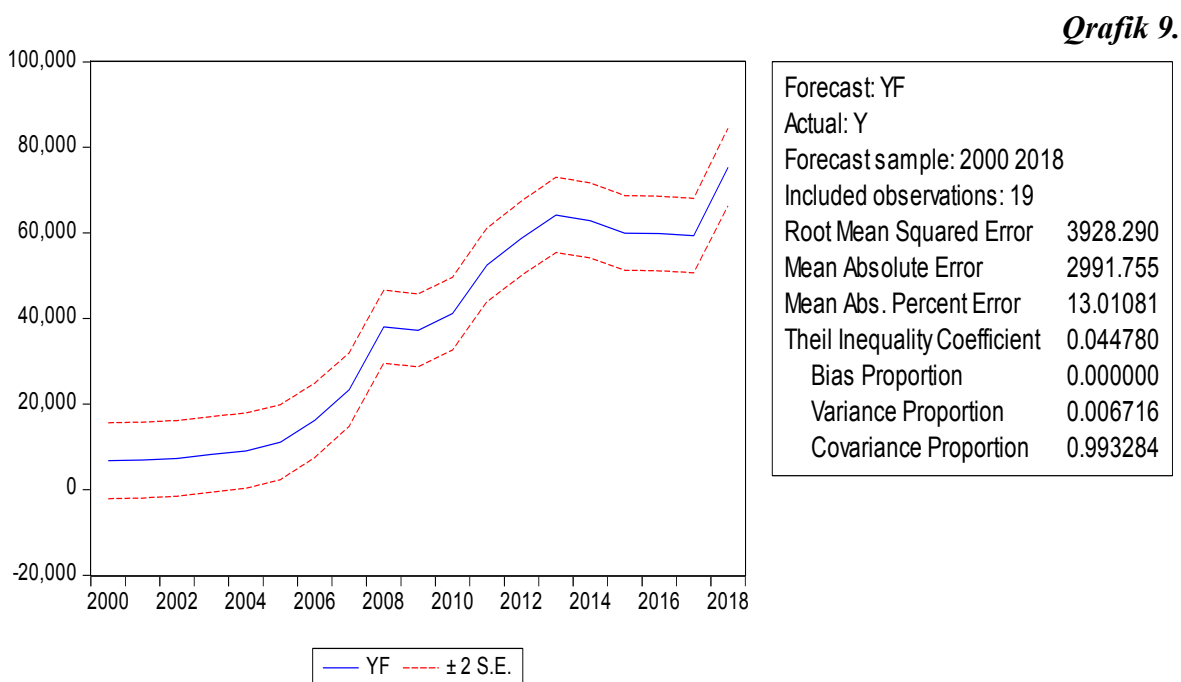

Qurulmuş (2) modelinin reqressiya tənliyi ilə Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən alınan (Fitted) və faktiki (Actual) qiymətlərinin, habelə onların arasındakı qalıqların (Residual) dinamikası aşağıdakı qrafikdə verilmişdir.

Mənbə. Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən alınmış regressiya tənliyi ilə ÜDM üzrə qiymətlər və standart səhvləri, habelə tənliyin proqnoz məqsədi üçün istifadə edilməsinin bir sıra xarakteristikaları aşağıdakı qrafikdə göstərilmişdir.

Mənbə. Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafikdən istifadə edərək Azərbaycanda ÜDM-in proqnoz qiymətlərini də müəyyən etmək olar.

Dependent Variable: Y

Method: Least Squares

Date: 09/23/19 Time: 14:57

Sample: 2000-2018

Included observations: 19

AUDİT 2021, 3 (33), səh. 80-91.
AUDIT 2021, 3 (33), pp. 80-91.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X	3.125729	0.125097	24.98635	0.0000
C	4355.740	1608.431	2.708068	0.0149
R-squared	0.973492	Mean dependent var		36735.15
Adjusted R-squared	0.971933	S.D. dependent var		24788.84
S.E. of regression	4152.942	Akaike info criterion		19.60032
Sum squared resid	2.93E+08	Schwarz criterion		19.69974
Log likelihood	-184.2031	Hannan-Quinn criter.		19.61715
F-statistic	624.3175	Durbin-Watson stat		0.887703
Prob(F-statistic)	0.000000			

Estimation Command:

=====

LS Y X C

Estimation Equation:

=====

$Y = C(1) * X + C(2)$

Substituted Coefficients:

=====

$Y = 3.12572921326 * X + 4355.74016258$

Asılılıq olduqca yüksəkdir. Azərbaycan Respublikasında ÜDM və büdcə xərcləri arasındakı asılılığı reqressiya analizinin aparılması üçün hazır riyazi proqram paketlərindən-Eviewsdən istifadə etdikdə də asılılıq olduqca yüksək alınır. $R^2=0,973492$

R-squared	0.973492
-----------	----------

Təhlil və hesablamalar onu göstərdi ki, ÜDM ilə büdcə xərcləri arasında asılılıq olduqca yüksəkdir. Hətta büdcə xərclərinin artımı bilavasitə olaraq ÜDM-in artırmasına təsir edir. Ona görə də iqtisadi azadlıq indeksində mövqeyimizin yaxşılaşdırılması baxımından “büdcə xərclərinin azaldılması məsələsinə yanaşdıqda” yanaşma birmənalı olmamalıdır.

Y E K U N

Azərbaycan dövləti iqtisadi azadlıq indeksində mövqeyini yaxşılaşdırmaq üçün dövlət xərclərinin azaldılması məqsədini prioritet olaraq hələ ki, seçməyib. Qiymətləndirmə onu göstərdi ki, ÜDM ilə büdcə xərcləri arasında asılılıq olduqca yüksəkdir. Hətta büdcə xərclərinin artımı bilavasitə olaraq ÜDM-in artırmasına təsir edir. Ona görə də iqtisadi azadlıq indeksində mövqeyimizin yaxşılaşdırılması baxımından “büdcə xərclərinin azaldılması məsələsinə yanaşdıqda” yanaşma birmənalı olmamalıdır. Azərbaycanın İqtisadi azadlıq indeksində mövqeyi üzrə araşdırılan dövr üçün söyləyə bilərik ki, dövlət xərclərinin dəyişilmə dinamikasının təsir imkanları olduqca zəif olmuşdur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasında biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması və beynəlxalq reytinglərdə ölkəmizin mövqeyinin daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 13 iyul 2016-cı il
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi.”
3. <https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom/index-of-economic-freedom-info>
4. <https://azranking.az/az/ratings/>
5. <https://ru.tradingeconomics.com>
6. Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı. 14 yanvar 2019-cu il.
7. <https://knoema.ru/atlas/topics/Экономика/Финансовый-сектор-Государственные-финансы/Общие-расходы>

*Мустафаев Асиф Мирлазим оглы,
доктор философии по экономике, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса,
E-mail: asif5252@rambler.ru;
Гурбанов Тариел Мусаллим оглы,
доктор философии по экономике, доцент,
Институт Экономики НАНА,
E-mail: tariyel188@rambler.ru
© Мустафаев А.М., Гурбанов Т.М., 2021*

ОЦЕНКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ РАСХОДОВ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Р Е З Ю М Е

Целью исследования-является оценка состояния государственных расходов в стране, особенно в сфере использования бюджетных расходов.

Методология исследования - при оценке использования государственных расходов в национальной экономике преобладали сравнительный анализ, статистический подход и экспериментальные подходы.

Практическая значимость исследования - изложенные в статье положения и полученные практические результаты могут сыграть важную роль в развитии национальной экономики Азербайджана.

Результаты исследования - глядя на рассматриваемый период, можно увидеть, что статистика, включая международные рейтинги, показывает, что сокращение государственных расходов в долгосрочной перспективе не является целью.

Оригинальность и научная новизна исследования - в статье отражены взгляды различных авторов на основе ряда подходов. Связь между увеличением бюджетных расходов в Азербайджане за рассматриваемый период и ростом ВВП практически отсутствует.

Ключевые слова: государственные расходы, ВВП, экономическая свобода, динамика, оценка, процент, рост и др.

Asif Mirlazım Mustafayev,
Ph.D. (Econ.), Associate Professor,
Baku Business University,
E-mail: asif5252@rambler.ru;
Tariyel Musellim Gurbanov,
Ph.D. (Econ.), Associate Professor,
ANAS Institute of Economics,
E-mail: tariyel188@rambler.ru
© A.M.Mustafayev, T.M. Gurbanov, 2021

ASSESSMENT OF THE USE OF PUBLIC EXPENDITURES IN THE NATIONAL ECONOMY

ABSTRACT

The purpose of the research is to assess the state of public spending in the country, especially the use of budget expenditures.

The methodology of the research-- comparative analysis, statistical approach, and experimental approaches prevailed when evaluating the use of public expenditures in the national economy.

The practical importance of the research-- the provisions mentioned in the article and the practical results obtained can play an important role in the development of the national economy of Azerbaijan.

The results of the research - looking at the period under review, it can be seen that the statistics, including international ratings, indicate that the reduction of public expenditures, in the long run, is not the goal.

The originality and scientific novelty of the research - the article refers to the views of various authors based on several approaches. There is little connection between the increase in budget expenditures in Azerbaijan for the period under review and the increase in GDP.

Keywords: public spending, GDP, economic freedom, dynamics, valuation, interest, growth, etc.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
13.07.2021
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
19.07.2021
Çapa qəbul olunmuşdur: 30.07.2021

Дата поступления статьи в редак-
цию: 13.07.2021
Отправлено на повторную обра-
ботку: 19.07.2021
Принято к печати: 30.07.2021

The date of the admission of the article
to the editorial office: 13.07.2021
Send for reprocessing: 19.07.2021
Accepted for publication: 30.07.2021